

Калі ўяўляеш постаць філосафа-асветніка Францыска Скарыны, памяць узнаўляе гравюру з яго, як сёння казалі б, "сэлфі", вязьмо шрыфтоў старабеларускай "Бібліі Рускай" і незабыўныя словы прадмовы да "Кнігі Юдзіф": "Як ад нараджэння звяры, што ходзяць у пустыні, ведаюць ямы свае..." Адночы іх пачушы, ніколі не забудзеш. Але рэжысёр дакументальнай стужкі "Першадрук" Ігар Чышчэня робіць нечаканае і простае ў дачыненні да сьпіннай постаці беларускага пантэону: ён ператварае яе ў прастору. У прастору еўрапейскай цывілізацыі, дазваляючы ўбачыць справу і думку беларускага гуманіста ў глабальным кантэксце.

Дар'я АМЯЛЬКОВІЧ

Вачыма Скарыны: прарыў, абшар і... сэлфі

3 пазіцыі сучасніка

У Музеі гісторыі беларускага кіно адбылася перадпрэм'ера новай карціны студыі "Летапіс" кінастудыі "Беларусьфільм" пра беларускага першадрукара, пісьменніка, а да ўсяго — прадпрымальніка і доктара. Падчас яе прэзентацыі сцэнарыст фільма і вядомы кінематаграфіст Уладзімір Мароз прызнаўся, што запрашэнне Ігара Чышчэні ў каманду стужкі было свядомым крокам студыйцаў. Для напісання сцэнарыя патрабаваўся акурат позірк маладога рэжы-

сёра. Стужка прайшла рэспубліканскі конкурс кінапраектаў па тэме 500-годдзя беларускага кнігадрукавання і атрымала фінансаванне.

Адной з несумненных якасцяў маладога рэжысёра, які, адначу, ужо склаў сабе рэпутацыю таленавітага дакументаліста (фільмы "Андрэі Такінданг. Спынюся ў сярэдзіне", "Страчаная песня", "Подых балот"), можна назваць шчырую спробу казаць пра сучаснасць і адпавядаць ёй праз пошук актуальнай кінамовы. Ігар умеє, здымаючы прыгожа, не адмаўляць рэчаіснасці ў яе праблемах. Назіраць узвышана і прыземлена адначасова. І ў выпадку "Першадрук" гэта спрацавала найлепшым чынам: стваральнікі фільма выходзяць з "пакою" асветніка-ідэалагічнага кіно ў прастору падарожнага, амаль медытатывага нарыса. І менавіта гэты павольны рух — ад горада да горада, ад думкі да думкі, яшчэ раз — ад прасторы да прасторы, дазваляе ўбачыць вядомую постаць, упісаную ў пантэон нацыянальных герояў, з пазіцыі сучасніка — калі вяртанне адбываецца з усведамленнем таго, што маем сёння.

На скрыжаванні гарадоў і эпох

"Што значыць вынаходніцтва кнігадрукавання для ўсяго свету? Для беларускай нацыі?" — каментуе сваё прачытанне "справы жыцця" асветніка з Палацка рэжысёр "Першадрук". Ігар Чышчэня падкрэслівае, што яго кіно было спробай асэнсавання значэння друкаванага слова ў еўрапейскім кантэксце.

Вольга Лабачэўская і Грына Волах у вёсцы Ермакі. Фота Юрыя ПЛЮШЧАВА.

Тры з паловай тысячы кіламетраў да радзімы продкаў

Аграгарадок Рагін Буда-Кашалёўскага раёна з 2 па 4 чэрвеня прымае сваіх суродзічаў — нашчадкаў перасяленцаў, якія ў канцы XIX стагоддзя з прычыны малазямелля выехалі ў Сібір і заснавалі на тэрыторыі сучаснага Вікулаўскага раёна Цюменскай вобласці Расіі некалькі вёсак — Ермакі, Асінаўка, Ялоўка. За беларусамі ў Сібіры замацавалася назва "самаходы". Арганізацыі гэтага візіту пастрыяла доктар мастацтвазнаўства, прафесар Вольга ЛАБАЧЭЎСКАЯ, якая вывучала побыт беларусаў Сібіры. Даследчыца распавяла "К" пра здымкі фільма "Самаходы" (2017), іх памяць пра радзіму продкаў і цяперашні стан беларускай культуры ў Сібіры.

Алена ЛЯШКЕВІЧ

— Нашчадкаў перасяленцаў-самаходаў ідэнтыфікуюць сябе як беларусы. Яны захавалі традыцыйныя беларускія абрады: Купалле, Каляды, штогадовы перанос на Раство абразасвячы, у сваёй гаворцы — шмат беларускіх назваў, багаты песенны фальклор, традыцыю варыць піва на святы. Варта разумець, што

куды перададуць матэрыялы аб першых перасяленцах з Ермакоўскага краязнаўчага музея. У Рагінскім цэнтры народнай творчасці абмяркоўваюць радовы сем'яў Мельнікавых, Новікаў і Чарняковых, якія пачаліся ў Рагіні, паглядзяць дакументальную стужку "Самаходы" і сустрэнуцца з яе творчай групай. 4 чэрвеня адбудзецца свята вёскі Рагін, у якім свае траецкія абрады прадэманструюць як мясцовыя калектывы "Крыніца" і "Верасок", так і "Расіяначка". Будзе праведзена дэгустацыя самароб-

і Марынай Шлег, пасля іх удзелу ў фальклорным конкурсе ў Цюмені мы паехалі ў беларускія вёскі. Тады нарадзілася ідэя зафіксаваць праявы мясцовай культуры. Старое пакаленне, дзеці першых перасяленцаў, што нарадзіліся ўжо ў Сібіры, але ад бацькоў успрынялі беларускую культуру, традыцыі, мову, паступова адыходзіць. Гэта людзі 1920-х гадоў нараджэння. З інфармантамі такога ж узросту мы працуем і ў Беларусі.

У Сібіры сітуацыя троху адрозніваецца ад беларускай. Там

лі пашпарты, то ў якасці месца нараджэння пазначылі Магілёўскую вобласць, а не губерню. Калі мужчыны ішлі на вайну, то імкнуліся паглядзець на радзіму бацькоў, у 1960-х вярнуліся ліставанне. І сёння ўсе кажуць, што хацелі б пабываць на радзіме продкаў.

Для вясцоўцаў ермакоўскі клуб з'яўляецца вельмі істотным месцам. Шмат робіць яго загадчыца Надзея Вайчужаніна, збірае людзей. На Дзень вёскі, Дзень пажылога чалавека запрашае бабуль. Спеўны гурт, што дзейнічае пры клубе, завецца

"Самаходы" з Сібіры

перасяленцы пачатку XX стагоддзя, падчас Сталінінскай аграрнай рэформы, — гэта ўжо позняя хваля адносна тых, хто пераехаў у 1880-х. Яны вельмі часта перасяляліся ўжо да сваіх родных.

Супольнасць прымае ўдзел у беларуска-расійскай сацыяльна-культурнай праграме "Вяртанне", якая мае на мэце пашырэнне ведаў аб лакальнай гісторыі і культуры жыхароў аграгарадка Рагін, а таксама стварэнне культурнай прасторы для ўзнаўлення мясцовых традыцый і сваяцкіх сувязей з суродзічамі з сяла Ермакі Вікулаўскага раёна Цюменскай вобласці Расіі.

Што пабачаць "самаходы" на радзіме

— З Ермакоў прыязджае 11 чалавек, у тым ліку начальнік адміністрацыі Ермакоўскага сельскага пасялення Святлана Ажгібесава і народны фальклорны калектыв "Расіяначка" пад кіраўніцтвам загадчыцы Ермакоўскага сельскага клуба Надзеі Вычужанінай. Госці наведваюць музей славы Рагінскай школы,

нага піва, рэцэпт якога захавалі сібірскія самаходы.

Гэты візіт стаўся магчымым дзякуючы Міжнароднаму грамадскаму аб'яднанню "Згуртаванне беларусаў свету "Бацькаўшчына", Буда-Кашалёўскаму райвыканкаму, Рагінскаму сельскаму савету, Адміністрацыі Вікулаўскага муніцыпальнага раёна Цюменскай вобласці Расіі і Цэнтру культуры і дасуга Вікулаўскага раёна.

Беларушчына на сібірскіх глебе

— Было цікава паглядзець, якія аспекты беларускай традыцыйнай культуры захаваліся ў перасяленцаў. Першым разам мы былі адзін дзень, які мяне вельмі ўразіў. Другі раз я туды трапіла ў 2014-м разам са студэнтамі кафедры этналогіі і фальклору Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў, у якога дзейнічае дамова з адпаведнай установай у Цюмені. Гэту паездку аплочаў наш універсітэт. З дзвюма нашымі студэнткамі, Палінай Курановіч

перасяленцы, што заснавалі вёскі ў перыяд з 1880-х гадоў да 1900-х (населеныя пункты Асінаўка, Ермакі, Ялоўка, Жыгулі), фактычна займалі неабжытыя месцы, дзе не было мясцовага насельніцтва. Такое кампактнае пасяленне дазволіла ім захаваць сваё, яны вельмі моцна трымаліся традыцый. "Самаходамі" звалі перасяленцаў, бо яны прыйшлі добраахотна і "сваім ходам", хаця гэта не зусім так. Яны ехалі чыгункай да Цюмені і Ішыма, а адтуль ужо ішлі пешкі, наймалі коней, падводы. Гэта яшчэ пару соцень кіламетраў, а то і больш. Мясцовыя звалі беларусаў "самаходы", а яны, у сваю чаргу, мясцовых — "чалдоны" (рускае старое насельніцтва Сібіры, што там з'явілася ў XVII стагоддзі). Потым "самаходы" стала і саманазвай. Прадстаўнікі ж старэйшага пакалення кажуць, што іх продкі прыйшлі не з Беларусі, а з Расіі, бо гэта была тэрыторыя Расійскай імперыі. Калі ўтварылася БССР, з'явілася ўсведамленне, што іх карані менавіта там. Калі першым перасяленцам выдава-

"Расіяначка", аднак, у іх рэпертуар, запісаны ад старых бабуль, што валодалі беларускай традыцыяй. У спявачак, дарэчы, вельмі добрыя галасы.

Спачатку захоўваўся шырэйшы спектр з'яў, у Ермаках я нават запісала памяці аб выкліканні дажджу. Былі адметныя памінальныя звычаі, на могільках завязвалі ручнікі. Перасяленцы прывезлі з сабой у Сібір тэкстыль. А з пераноснай Свячой не зусім зразумела: ці то абраз быў прывезены з Беларусі, ці то набыты ў Сібіры. Але звычай гэта беларускі, падняпроўскі, нават калі аброк на Свячу быў зроблены ўжо ў Сібіры. Адзін чалавек можа абракнуцца, а потым абраз са свячой становіцца агульным, можа пераходзіць між жыхарамі ўсёй вёскі ці яе асобнай часткі. Я схіляюся да думкі, што сам абраз быў набыты ўжо ў Сібіры, але афармленне ківоту зроблена па старых, падняпроўскіх, традыцыях. Ды і структура звычайу пераносу Свячы — таксама беларуская. Свяча становіцца цэнтрам, што аб'ядноўвае калектыв, мабыць,

У дадзеным выпадку падзяляць беларускі і еўрапейскі абшар не выпадае. Полацк, Прага, Кракаў, Вільня... Гарады Скарыны, дзе ён нарадзіўся, вучыўся, працаваў, і, адпаведна, гарады, якія былі агульнай прасторай для жыхароў ВКЛ — гэта і ментальная прастора ў тым ліку. Бадай, глядач не бачыць толькі Падуі, але... кантэкст зададзены і спыняцца не хочацца. Час Скарыны — гэта час нараджэння эпохі Асветніцтва, пульсацыі гарадоў. Адпаведна, рэжысёру як чалавеку ўжо XXI стагоддзя цікавы гэты шпачыр па прасторы, якая захавалася да сёння і стала асяродкам жыцця ўжо новых пакаленняў.

Мы трапляем не толькі на вуліцы і плошчы славетных мясцінаў, але і ў еўрапейскія ўніверсітэты, бібліятэкі, якія захавалі дух гісторыі, свае інтэр'еры, экстэр'еры, напаянне з розных эпох... Патрэбен час, які дазваляў бы разгледзець іх абліччы, атрымаць асалоду ад сузірання архітэктуры і ашаламляльных залаў — і гэты час стваральнікі фільма прадбачліва "разгортваюць". Рух камеры Аляксандра Акавіцкага — акурат як разгортванне "скрутка", каларытная сучасная інтэрпрэтацыя старадаўніх гравюр. Што адразу вылучае "Першадруку" — яго павольны рытм, калі нетаропкае апавяданне задае інтанацыю няспешнай размовы, дзе паўзы і музыка Аляксандра Круцеля даюць магчымасць "прагучаць" візуальнаму шэрагу.

Гэта мова сучаснай (тэле)дакументалістыкі — якая ўбірае ў сябе візуальны досвед каналаў National geographic, History,

"Культура", — і такая нагледжанасць надзвычай важная. Урэшце, тое, як выглядаюць старадрукі Скарыны, сёння можа распавесці нашмат больш за доўгія тлумачэнні спецыялістаў. Уключэнне гравюр, вылучэнне чырвоным, памеры выданняў — мастацкая (рэ)валюцыя кнігі, якую здзейсніў Францыск Скарына — гэта ягоны ўнёсак і ў візуальную культуру. Гэты "паварот" у асэнсаванні спадчыны асветніка, нарэшце, распачаты: давайце не толькі чытаць, але і глядзець, адчуваць яго кнігі.

Кніга як прарыў у свядомасці, як мастацкі твор ды геапалітычны крок — блукаючы па бібліятэках замежжа, можна толькі ўявіць, што значыла і значыць сёння дзіўная авантура сына

■ Дарэчы

Як паведаміла дырэктар студыі "Летапіс" Нацыянальнай кінастудыі "Беларусьфільм" Аксана Эйхарт, на сённяшні момант прапановы аб пракаце "Першадруку" паступаюць ад многіх айчынных кінапракатных арганізацый. Таксама цікаўнасць да фільма праяўляюць і тэлеканалы: у прыватнасці, расійскі канал "Культура" звярнуўся з адпаведнай прапановай. Што да афіцыйнай прэм'еры дакументальнай стужкі ў сталіцы, яна плануецца на восень. Паказ мусіць адбыцца ў сталічным "Доме кіно". Таксама стужка прагучыць у Полацку падчас святкавання Дня беларускага пісьменства.

На здымках: кадры з фільма "Першадрук".

купца з Полацка, які адважыўся выдаць у Еўропе Біблію на старабеларускай мове.

Цікавае дэталі. Сучаснасць, якая задае далягляд рэжысёрскаму погляду, цалкам арганічна ўключае ў фільм і здымкі з апошняй кніжнай выставы ў Мінску. У адным з павільёнаў беларускі Нобелеўскі лаўрэат па літаратуры Святлана Алексіевіч падпісвае чытачам уласныя творы. Рэжысёр адзначае, што тое была выпадковая сустрэча — але гэты момант толькі злучае спадчыну Скарыны з літаратурнымі дасягненнямі нашых часоў.

Урэшце, ці кніжная нацыя сёння беларусы? Ці жывем мы ў гэтай прасторы слова і культуры? Гэта тыя пытанні, якія можна задаць сабе па праглядзе стужкі. Стваральнікі карціны, разважаючы пра ўнёсак Скарыны ў фарміраванне беларускай нацыі, у фільме выходзяць на культурную місію "памежжа", якая арганічным чынам замацавалася ў свядомасці беларусаў. Спалучэнне Захаду і Усходу, праваслаўя і каталіцызму, і ў гэтым сэнсе вядомыя словы беларускага гуманіста напрыканцы стужкі гучаць амаль як непазбежны выбар: "Гэтак і людзі да месца, дзе нарадзіліся і ўзгаданы ў Бозе, вялікую ласку маюць". Маўляў, лёгка не будзе, але так гуртуецца нацыя. Ды ці маем мы гэту "ласку да месца"? Вось пытанне, якое не выходзіць у мяне з галавы паглядзеўшы стужку.

К

Сям'я Марыны Чарніковай (перасяленцы з Рагіні ў Асінаўку). 1929 год.

Жыхаркі вёскі Ермакі Таціяна Мельніцава і Зінаіда Басякова на вуліцы "Рагінская", 2017 год. / Фота Волгі ПАБАЧУСКАЙ

было адзнята вельмі шмат, таму Свяча — святыня жыхароў Асінаўкі і Ермакоў. і што пакінуць падчас мантажу. Можна, не ўсё мы змаглі ўціснуць у канчатковы варыянт, але я спадзяюся, што фільм дае адчуванне рытму жыцця беларускай вёскі ў Сібіры, раскрывае пытанні самаідэнтыфікацыі герояў. Для іх істотна адчуванне повязі з Беларуссю, што яны лічаць сябе беларусамі, спяваюць беларускія песні, дзеці вучаць вершы.

Вывучэнне любых перасяленцаў з тэрыторыі Беларусі, і "самаходаў", і стараабрадцаў, якіх выганялі з Веткі — патрэбны напрамак даследаванняў. Шкада, што ў нас ён зусім не распрацаваны. Патрэбныя сумесныя экспедыцыі расійскіх і беларускіх навукоўцаў.

таму свячынныя абрады маюць такую высокую ступень захаванасці як у Беларусі, так і сярод сібірскіх перасяленцаў. Да таго ж, у вёсцы доўга не было царквы, толькі пару гадоў таму зрабілі каплічку з будынка былой крамы. Таму абраз-Свяча выконваў і ролю сакральнага цэнтра.

Вёска Ермакі адрозніваецца ад беларускай. Тых хат, што ўзвалі адразу пасля перасялення, не захавалася. Спачатку будавалі як у Беларусі, але новыя ўмовы патрабавалі новых тэхналагічных прыёмаў, перасяленцы прыгледзеліся да мясцовых і сталі будаваць, як яны: хаты з высокай падлогай, якая не прамярзае, чатырохсхільныя дахі замест двухсхільных. Таму можна сказаць, што матэрыяльная культура там

больш сібірская, чым беларуская. Але ментальнасць гэтых людзей, антрапалагічны тып захавалі беларускасць. Знаходзячыся там тыдзень, забываешся, што ты не дома.

Пра здымкі фільма "Самаходы"

— Трэцім разам у Сібір мы паехалі ў жніўні 2016-га ўдзвюх з рэжысёркай Ірынай Волах, скажам так, "выбраць натуру". Мы разам зрабілі ўжо не адзін фільм, добра спрацаваліся (першыя стужкі з "Белвiдэацэнтрам" здымалі яшчэ ў 2010-м). Везці адразу здымачную групу не рызыкнулі — паездка дарагая, далёкая. Тады мы патрапілі на свята вёскі. Паглядзелі, як людзі трымаюцца сваіх песень, звычайу, кулінарных традыцый. Нас

вельмі цікавіла піва. Яны прывезлі ў Сібір з сабой рэцэпт, хмель. Калісьці ў Беларусі быў шырока распаўсюджаны выраб гэтага наполя як рытуальнага, абрадавага. У Беларусі хатняе піва выціснула гарэлка, а тут яны былі далёка ад іншых вёсак і буйных паселішчаў (там і сёння да райцэнтра амаль 70 кіламетраў, і дарога кепская, толькі апошнім часам яе зрабілі), таму жыхары Ермакоў дасюль вараць піва на ўсе святы: дні народзінаў, гадавыя царкоўныя святы, калі з'язджаюцца родныя... Яшчэ, я мяркую, істотны фактар, што так рабілі іх дзяды. Яны трымаюцца і іншых звычайу: акрамя абраза Свячы на Каляды, спяваюць... Яны прывезлі ўсё гэта з Беларусі і для іх гэта вельмі істотныя праявы культуры.

Нашы здымкі праходзілі ў канцы верасня — на пачатку кастрычніка. Тады святкавалі Дзень пажылога чалавека. Мы жылі ў Ермаках амаль тыдзень. Хадзілі па вёсцы, назіралі, размаўлялі. Быў час троху ўжыцца ў мясцовыя рэаліі. Мяркую, у фільме гэта адчуваецца. Там паказана супольнае застолле ў клубе, для якога было зварана піва. Мы здымалі працэс гатавання як ён ішоў, адмыслова не прасілі нам прадэманстраваць нешта. Людзі ў кадры робяць тое, што рабілі б і без нас.

Над "Самаходамі" працавала вельмі прафесійная здымачная група. Ты можаш напісаць сцэнарый, а ў выніку атрымаць зусім не тое, што планавалася. Аператар глядзіць скрозь аб'ектыў, мае пэўны падыход да здымак. Матэрыялы

К